

## KAZAN HANLIĞININ İŞGALİNDEN SONRA SİBİRYADAKİ DİL POLİTİKALARI

Doç.Dr.Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Rusların,1552’de Kazan Hanlığı’nı,1556’da Astarhan Hanlığını ele geçirdikten sonra, Terek boyuna kadar sokularak Osmanlı sınırlarına yaklaşmaları ve aynı zamanda Türkistandan gelen ticaret ve haç yolunu kapatmaları, İstanbul’un dikkatini çekmiş,bunun üzerine 1569 yılında Ejderhan Seferi düzenlenmiştir.Sefer başarılı olmasa da Ruslar Terek boyundan çekilmişlerdir.Ruslar ,bu bölgelerde daha fazla ilerleyemeyeceklerini anlayınca ele geçirilmesi daha kolay sahalara yönelmişlerdir.Bu sahalarda Uzak Doğu ve Türkistan’dır.Uzak Doğu ve Türkistan’ın kuzey sahalarında Rus yayılımı hiçbir zaman bırakılmamıştı.Rus balıkçıları,avcıları,Rus Kazakları ve kanun kaçakları vasıtasıyla kendiliğinden devam etmişti.Çoğu zaman Rus idarî ve askerî makamlarının artık “rus işgali altına girmiş olan” bu sahada resmen bir nizam ve idare mekanizmasını kurmaktan başka işleri kalmıyordu.Öncelikle pamuk ve kürk bu bölgeleri cazip hâle getiriyordu.Bu yıllarda zayıf olan Çin İmparatorluğu ve hanlıklar şeklinde bölünmüş olan Türk kitlesi bu yayılımı durduracak güçte değildi<sup>1</sup>.

Batı Sibirya’ya Rusya yönünden gelen ilk istilacılar için “yağmacı,haydut” tabiri kullanmalıyız ki bu doğrudur.Çünkü,Don ve Volga boylarında korsanlık ve yağma hareketleriyle huzursuzluk yaratan Kazak Atamanı Yermak Ruslarla çatışmaktan kaçınarak yanındaki 5-6 bin adamla kuzeye doğru kaymıştır.Ele geçirdiği yerleri Moskova’ya haber yollayarak Çar’a hediye eden Yermak,bütün suçlarından affedilerek kahraman ilân edilmiştir<sup>2</sup>. Tabi ki,küçük çapta direnmeler olmuştur.Meselâ,Ruslar 1598’de Sibir Hanlığı’nı yıktıktan sonra sırasıyla Ob ve Yenisey nehirleri etrafında istihkâmlar kurmuşlar,arkasından 1602 yılından başlayarak Hakasların topraklarına girmeye başlamışlar, 1628 yılına kadar hiçbir direnişle de karşılaşmamışlardır.1628’de direnişle karşılaşınca 1629 yılında Saha topraklarına yönelmişlerdir Rusların 1630 yılında Lena nehri kıyısında bir koruma evi inşa etmeleri üzerine Sahalar bu evi ortadan kaldırmışlardır.Bunun üzerine 1633 yılından 1682 yılına kadar Sahalar Ruslarla çarpışmak zorunda kalmışlar fakat,sayı ve teknik açıdan üstün olan Ruslara yenilmekten kurtulamamışlardır.Kuzeydeki yayılmalarını tamamlayan Ruslar 1718’de Hakasya’yı,1756’da da Altay bölgesini tamamen işgal ederler.<sup>3</sup>

Burada şu hususu özellikle vurgulamak gerekir ki, Ruslar,bu bölgelere önce tüccarlar ve araştırmacılarla (Rus Tarih ve Coğrafya Enstitüsü’nün araştırmacıları) girerek bilgi toplamışlar, sonra askerî müdahale ile bu bölgeleri ele geçirmişler ,daha sonra da

<sup>1</sup> Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990,s.5,121.

<sup>2</sup> Ahmet Temir, “Hadi Atlasî ve Sibir Tarihi Adlı Eseri”,**Sibirya Araştırmaları**, İstanbul 1997,s.346,347

<sup>3</sup> Akiner Shirin, **Islamic Peoples of the Soviet Union**,London,1983,s.391.

Hüsameddin Memmedov, “Rusya İdaresinde Sibirya : Hristiyanlaştırma ve Rus Siyaseti”, **Yeni Türkiye**,Mart-Nisan Yıl 8,sayı 44, Ankara 2002, s.660,661

hristiyanlaştırma siyasetini yürütmeye başlamışlardır. Ben bu üçlü kuşatma sürecine **sömürü teslisi** adlandırılmasını yapmaktayım. Bu süreci tamamlayan Ruslar, arkasından göç ve iskân politikalarını uygulamışlardır. Bölgeye gelen misyonerler her yerde Hıristiyanlığı yaymak, bölgedeki halkları hayat tarzlarından uzaklaştırmak için kiliseler inşa etmişler, Rus kızlarının evliliklerine imkanlar sağlamışlardır. Ayrıca, Çarlık idaresi hıristiyan olanlara ve adlarını değiştirenlere “yasak” adı verilen vergiyi azaltıyor ve devlet dairesinde çalışma imkânı veriyordu<sup>4</sup>.

Rusyada Türklere ve Türk diline karşı duyulan ilgi, Çar Deli Petro döneminde siyasî gelişmelere bağlı olarak bir kat daha artmıştır. I. Petro'nun Bilimler Akademisini kurması (1724-1725, doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji çalışmalarının çarlık siyasetine uygun bir şekilde yürütülmesini belirli bir disipline bağlamıştır. Öncelikle Bayer ve Kehr tarafından yürütülen ilk çalışmalardan sonra, Volga boylarında, Sibiryaya ve Kafkasya'da sürekli olarak araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Sibiryaya'da kalan Daniel Gottlieb Messerschmidt (Forschungen durch Sibiren 1720-1727, Berlin 1962-1968, 4.c), yardımcısı Philip Johan Tabbert (Strahlenberg), Gerhard Friedrich Müller (Vocabularium Harmonicum, Berlin 1759) ve tarihçi Johann Eberhard Fischer sahanın ilk uzmanları olarak kabul edilirler. Bunları Mirza Kâzım Beğ (Grammatika Turecko-Tatarskogo Jazuka, Kazan 1839), Wilhelm Radloff, V.İ. Verbitskiy, N.İ. İlminskiy, E. Pekarskiy, N.F. Katanov, N.P. Dırenkova gibi araştırmacılar takip etmişlerdir<sup>5</sup>. Şimdi de yapılan çalışmalara bölge bölge bakalım :

#### **Saha (Yakut) Bölgesi :**

Sahaların durumuna bakarsak, ki bu durum yazılı edebiyatları olmayan Kuzey-Doğu Asya'daki diğer Türk boyları için de geçerlidir. Öncelikle o bölgeye gelen misyoner, tüccar ve araştırmacıların bu bölgelerdeki halkların dillerini nasıl öğrendiklerine göz atmak gerekir. Eldeki bilgilere göre<sup>6</sup> Sahalar Kuzey'e göç etmeden önce Orhun Türk alfabesini biliyorlardı. Bu alfabe hakkında Sahaların millî destanları olan olonholarda da bilgi vardır. Hatta, olonholarda bu alfabenin büyük bir nehir geçilirken kaybedildiğine dair bir bilgi de vardır.<sup>7</sup> Ayrıca arkeologların araştırmalarında da Lena nehri kıyısındaki mağaralarda Orhun yazısına benzeyen yazılar bulunmuştur.<sup>8</sup> Orhun alfabesini kullanmış olsalar bile bilinen bir gerçek vardır ki o da Sahaların Kuzey'e göçtüklerinde kullandıkları bir alfabe olmadığıdır. Bundan dolayıdır ki, araştırmacılar ve seyyahlar Sahaca ile ilgili bilgileri kendi bildikleri alfabelerle yazıya geçirmişlerdir. Yuriy Vasilyev'in yazdığı araştırma makalesine<sup>9</sup> göre **Nikolo Kornelius Vitzen** (1641-1717), 1692'de yaptığı çalışmada 35 organ ismini [ tarbiak=Sahaca (Sh.) tarbax “parmak” , til = Sh. til “dil”, ojack= Sh. ajax “ağız”, vb.] lâtın alfabesiyle vermiştir. **Strahlenberg** (1676-1747)'in, 1730 yılında yaptığı çalışmada 38 Sahaca kelimeyi (altan = Sh. Altan “bakır”, baikal = Sh. Bayğal “deniz”, irachta = Sh. iraxtaağ “uzakta, uzaktaki”, vb.) lâtın alfabesiyle vermiştir. **John Kruger**'e göre ise<sup>10</sup>, verilen kelime adedi 60'tır ve bu bunların

<sup>4</sup> Güllü Yoloğlu, “Sibiryanın İşgali : Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan yıl 8, sayı 44, Ankara 2002, s.651

<sup>5</sup> Hasan Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü**, Ankara 1998, s.83-95

<sup>6</sup> İnan Abdülkadir, “Yakut (Saha) Türkleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1987, c.I, s.26  
Jelobstov, F. Fedotoviç, “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, **A.Ü.D.T.C.F.Dergisi**, Ankara, 1994, c.XVI, sayı 26, s.233.  
Ksenofontov, G.V., **Uraahgxay-Saxalar**, Yakutsk, 1992 (1. baskı İrkutsk, 1937), s.69 vd.

<sup>7</sup> Kirişçioğlu, M. Fatih, “Er-Soğotox Efsanesindeki Motifler”, **III. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, Ankara, 25-29 Eylül 1993.

<sup>8</sup> Koçmar, N.N. **Pisanitsı Yakutii (İstoriya i Kultura Vostoka Azii)**, Novosibirsk, 1994, s.149 vd.

Slepstov, P.A., “Saha tılın Saydıtın Kerdiis Kemnere ( Barıllaahın Torum )”, **Uluslar arası Türk Dili Kongresi** TDK, Ankara, 1998 (Basılmamış Tebliğ).

<sup>9</sup> Vasil'yev, Y. (Cargıstay), “Latınnı Suruk-Biçik”, **Sahaada**, Yakutsk, 1992, 25.11, No:47(10209), s.3.

<sup>10</sup> Kruger, John R., **Yakut Manual**, Indiana University Publications, Indiana, 1962, s.304-309.

çoğu yanlış imlalanmıştır (unn = Sh. uon “on”, tangara = Sh.tañara “tanrı” , anım = Sh. inim “abim” , kıok = Sh. küöx “yeşil,mavi”, muhrun = Sh.murun “burun” , tziette-un = Sh. sette-uon “yetmiş”,vb.).Bence,Sahaca o güne kadar açıkça ortaya konmadığı için bu kelimeler ağız özelliklerini ihtiva eden kelimeler de olabilir. Bu araştırmacılara ilâve olarak **Gerard Frederic Miller**(1705-1783)’in hazırladığı gezi raporunda bazı ay isimleri ( balluk ööme = Sh.balık iama “balık sağımı,atirdjehach uja = Sh.atırcax ıya,vb.) ; **Georg Wilhelm Steller** (1709-1746)’in çalışmasında 50 Sahaca kelime (sirr = Sh.sir “yer”, tcholpon = Sh.çolbon “kuzey yıldızı” , tihs = Sh.tiis “diş”,vb.),**Yakob İoann Lindenau** (1710-1795) ‘nun çalışmasında 600 Sahaca kelime, Alman seyyahı **Georg Adolf Erman** ’ın çalışmasında 400’den fazla Sahaca kelime lâtin alfabesiyle verilmiştir.Bu dönemdeki en önemli çalışma ise **D.P.Davidov** ( 1811-1888)’a aittir.Davidov,1200 Sahaca kelimeyi önce Rus alfabesiyle vermiş,daha sonra eser 1843’te Berlin’de Almanca’ya tercüme ettirilerek basılınca kelimeler lâtin alfabesiyle verilmiştir.Ne yazık ki,Ankaradaki kütüphanelerde bu eserler mevcut olmadığından bir örnek metin gösterememekteyim.

Bu çalışmaların arkasından üç anıt eser gelmektedir ki ,bunların başında **Otto von Böhlingk**’in 1851 yılında basılan ve Sahacayla ilgili dünyadaki ilk ilmî gramer olan eseri gelmektedir.<sup>11</sup>Aslında bir sanskritçe uzmanı olan Böhlingk,Middendorf’un 1842-1845 yılları arasında Kuzey-Doğu Asya’ya yaptığı gezi sırasında tuttuğu ve 4 cilt halinde bastırıldığı *Reise in den ausseren Norden und Osten Sibiriens während der Jahre 1842 bis 1845* adlı kitaptaki Sahaca bilgileri görerek bu bilgiler dikkatini çekmiştir.Fakat,Böhlingk,bu bilgileri işleyecek bir uzman bulamamıştır.Daha sonra bu görevi üzerine alan Böhlingk,Petersburg’da Sahacayı iyi bilen bir Rus (Uvarovskiy)’un yardımıyla bu bilgileri değerlendirmiştir.<sup>12</sup> Uvarovskiy (1800-1862)’in 1848 yılında Sahaca ilk yazılı eser olarak bilinen *Axtular* “Hatıralar” adlı eseri kaleme aldığı düşünülürse<sup>13</sup>,Uvarovskiy’in Rus kril alfabesinde bazı değişiklikler yaparak kullandığı alfabeği Böhlingk’in de kullandığını söyleyebiliriz. Tarihî seyir içerisinde diğer önemli bir çalışma , Polonyalı bir Türkolog olan **Edward Pekarskiy**’in sürgün olarak bulunduğu Sibiryada 1904 yılından itibaren başlayarak ilk fasikülünü 1907 yılında yayımladığı ve tamamını 13 fasikül halinde 1930 yılında bitirdiği Yakut Dili Sözlüğü<sup>14</sup>’dür.Pekarskiy’in bu sözlüğü folklor malzemelerini ihtiva ettiği ve Sahaca sözlerin Türk lehçelerindeki karşılıklarını gösterdiği için etimolojik bir değer de taşır. Bu çalışma devam ederken **Wilhelm Radloff** ’un Pekarskiy’in malzemelerine dayanarak ve Türk lehçeleri üzerindeki bilgisini de ortaya koyarak yazdığı Yakut Dili <sup>15</sup> adlı gramer çalışmasında kullandığı alfabe Böhlingk’in alfabesinin aynıdır.

Bu yıllarda bir Saha Türkü olan **Semen Andreyeviç Novgorodov** (1892-1924) adlı dil bilimcisi,Petersburgdaki Doğu Dilleri Fakültesine öğrenci olarak girmiş ve ilk yılda Arapça,Farsça,Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesi öğrenmiş,daha sonraki yıllarda da Moğolca,Mançuca,Tunguzca gibi Sahacayla bağlantılı olan Altay dillerini öğrenmiştir.Araştırmacılar<sup>16</sup> ,O’nun nadir bir poliglot (birden fazla dili aynı derecede bilen =26 dil) ilim adamı olduğunu belirtmektedirler.O,Pekarskiy’in sözlüğünün

<sup>11</sup> Böhlingk Otto, **Über die Sprache der Jakuten**,St.Petersburg,1851(397+184 s.)

<sup>12</sup> Eren Hasan,age.,s.120,223.

<sup>13</sup> Kirişçioğlu M.Fatih, “Saha (Yakut) Türkleri Edebiyatı”,**Türk Dünyası El Kitabı**,Ankara,1998,c.IV,s.502.

<sup>14</sup> Pekarskiy Edward, **Slovar Yakutskogo Yazıka** ,St.Petersburg,1907-1930.

<sup>15</sup> Radloff Wilhelm , **Die Jakutische Sprache** , St.Petersburg , 1908.

<sup>16</sup> Cargıstay,”Saha Alfabesinin Öncüsü Semen Novgorodov” ,**Türkçe ve Sakaca (Yakutça) Konuşuyoruz** ,A.Ü.T.A.E. yayın no : 1,Erzurum,1993,s.64-66.

tamamlanmasına da yardımcı olmuştur. Fakat, Pekarskiy'in sözlüğün kapağına kendisinin ismini yazmamasına kızarak bu birlikteliği sona erdirmiş hatta, Pekarskiy'in hatalarını da belirtmiştir.<sup>17</sup> Kesin bir bilgi olmasa da benim tahminime göre Pekarskiy'in sözlüğündeki etimolojileri Novgorodov yapmıştır. 1917 yılında da bütün Türk boyları içerisinde lâtin alfabesini ilk ortaya koyan kişi de O'dur. Saha Türkçesi'nin bütün seslerini içine alan 33 harfli alfabe ortaya koyduğu *Sahaca Alfabe Kitabı*'nı N.E. Afanasyev ile birlikte 1917'de yayımlamıştır.<sup>18</sup> Bu alfabe kitabı Saha Yeri'ndeki okullarda kullanıldıkça Sahaca bir yazı dili olarak daha geniş bir kitleye hitap etmeye başlamıştır. Burada şu hususu belirtmekte de fayda vardır. Gerek Çarlık, gerekse Sovyetlerin ilk döneminde Sibiryaya gönderilen sürgünler Sahaca öğrenmek zorundaydılar. Çünkü, o bölgede geçerli olan tek dil Sahaca idi. 1922 yılında Novgorodov yönetiminde yazılan *İlk Alfabe Kitabı*<sup>19</sup>, 1923'te *Alfabe Kitabı*<sup>20</sup> ve *Okuma Kitabı*<sup>21</sup> bastırıldı. Nihayet, 1924 yılında da Saha Özerk Cumhuriyeti Hükümeti, Novgorodov'un hazırladığı alfabe resmen kabul etti.<sup>22</sup> Novgorodov, bu alfabe teşekkül ettirirken daha önce kullanılan alfabelerden faydalanmış hatta, bu konuda 1926 yılında yapılan Bakû Türkoloji Kongresi'ne katılan ve Kongre'den dönüşte Moskova'da bilinmeyen bir hastalığa yakalanıp ölen A.E. Kulakovskiy ile ilmî tartışmaları olmuştur.<sup>23</sup> Bu tartışmaların odak noktasını, XIX.yy.'da Fransız dil bilimcisi Passy tarafından düzenlenen ve dünya dilleri için öngörülen uluslar arası fonetik alfabesi ve 1858 yılında Sahacayı çok iyi bilen Papaz Dimitriy Hitrov'un Hristiyanlığa ait propaganda metinlerini neşrederken kullandığı alfabe<sup>24</sup> teşkil etmektedir. Novgorodov'un alfabesinde o, ö, ı, ıa, ie, uo, üö, ince l ve ğ harfleri için kullanılan işaretler, daha önce kullanılan işaretlerden farklıdır. Ayrıca alfabe bu işaretler açısından fonetik bir alfabe görünümü vermektedir.

Sahaların bu lâtin harfli alfabesi, 1924 ve 1929 yılında yapılan bazı değişikliklerle 1939 yılına kadar kullanılmıştır. Bütün Türk boyları lâtin alfabesine geçtiğinde bu alfabelerde 39 farklı işaret bulunuyordu. Fakat, Türk boyları için farklı kril alfabeleri kabul edildikten sonra, bu işaretlerin sayısı 74'e çıkmıştır. Ruslar kasıtlı olarak bir unifikasyon (genel bir şekile sokma) işlemi yapmamışlardır.<sup>25</sup> Lehçelerdeki aynı sesler için farklı işaretler kullanıldığı gibi hiç gerekli olmadığı halde sırf Rus krilinde var diye е (ye), ё (yo), ю (yu), я (ya) gibi harfler de bu alfabe dahil edilmişlerdir. Zaten her birine ayrı bir yazı dili uygulayan sistem böylece şeklen de anlaşmayı engelleyecekti

17 Novgorodov S.A., *Pervie Şagi Yakutskoy Pis'mennosti*, Moskva, 1977, s.242-244 (Yastremskiy'e yazdığı mektup)

18 Novgorodov S.A., Afanasyev N.E., *Sahalı Suruk-Biçik*, Yakutsk, 1917.

19 Novgorodov, S.A., Afanasyev N.E., Slepstov P.A., *Bastaañı Suruk-Biçik*, Yakutsk, 1922

20 Novgorodov S.A., Slepstov P.A., *Suruk-Biçik*, Moskova, 1923

21 Novgorodov S.A., *Aağar Kinige*, Moskova, 1923

22 Cargıstay, *agm.*, s.64

23 Novgorodov, *Pervie.....*, s.220-224 (Kulakovskiy'e yazdığı mektup)

24 Cargıstay, *agm.*, s.64.

25 *Marmara Üniversitesi Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* (18-20 Kasım 1991), M.Ü.T.A.E., yayın no : 1, İstanbul, 1992, s.26,37.

Asıl konumuza dönersek Çarlık'tan Sovyetler Birliği'ne geçiş aşamasında Türkler dahil olmak üzere diğer milletlerin Rusya'dan(Sovyetlerden) kopmamaları için bir Duma Meclisi kurulmuş ve kağıt üzerinde bunlara haklarını savunma imkanı tanınmıştır.Sovyetler Rus olmayan milletlere ayrı ayrı komünist partileri kurdurmuş ve bu partileri en kısa zamanda Moskova'ya bağlayarak kontrol altına almaya çalışmıştır.Bu arada Türkler de kendi millî kimliklerini korumak için bazı kültürel faaliyetlere başlamışlardı.Bu faaliyetlerin başında ise alfabe ıslahı çalışmaları bulunmaktadır.Nitekim,1920'de İdil-Ural Türkleri ıslah edilmiş Arap alfabesini kullanmaya başlamışlar,bunu takiben Özbekler,Kazaklar , Kırgızlar ve diğer Müslüman Türk boyları da ıslah edilmiş Arap alfabesi kullanmaya başlamışlardı.Hatta alfabe çalışmalarını çok önceden Mirza Fethali Ahundzade'nin önderliğinde başlatan Azerbaycan aydınları daha ileri giderek Arap alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçilmesini istiyorlardı.<sup>26</sup>

Ruslar , bu duruma göz yumamazlardı.Önce Çarlık döneminde Rus misyoner İlminskiy'in metodunu uyguladılar.İlminskiy,Türkler için açılan Rus okullarında Rusça'nın yanısıra her Türk boyunun kullandığı lehçeyi,Rus alfabesinde,ayrı bir dil gibi öğretmeyi teklif etmiş ve bu teklifi de Rus Eğitim Bakanlığına kabul ettirmişti.Böylece gençler hıristiyanlığı hem kendi lehçelerinde hem de Rusça öğreneceklerdi<sup>27</sup>.Rusça da olsa gençlerin anadillerini öğrenmeleri hıristiyanlaştırma politikasını engellemiştir.Bunun üzerine önce Sovyetler döneminde Türk komünist partilerini harekete geçirerek 12 Haziran 1924'te her Türk gurubunun ayrı ayrı cumhuriyetler oluşturulacağı ilan edilmiş ve sınırlar tespit edilmiştir.Verilen direktife göre de bu cumhuriyetlerde eğitim hem Rusça hem de kendi lehçelerinde yapılacaktı.

### **Tuva Bölgesi :**

Kendilerine “Tıva” diyen Tuva Türkleri ,önceki kaynaklarda “Karagas” (Castren,Versuch einer Koibalischen und Karagassichen Sprachlehre,St.Petersbirg,1857),sonraki yıllarda “Uryanhay” diye anılırken (Katanov,Opit Issledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy yego k Drugim Yazıkam Tyurskogo Kornya,Kazan 1903),Radloff, Tuvacayı “Soyoniscer Dialekt” =Soyon Dialekti olarak adlandırmaktadır.Hatta son yıllardaki çalışmalarda bile “Soyonca” tabiri görülmektedir<sup>28</sup>.Tuvaların kendi yazıları ve alfabeleri yoktur.Uzun yıllar (XIII-XVII.yy.) Moğol hakimiyetinde kaldıkları için Uygur kökenli Moğol alfabesini ve yazı dilini kullanmışlardır.1925 yılında çıkan Ünen (daha sonra Şın) Gazetesi bunun örneğidir.

1927 yılında Sovyet Devleti, Buzıkayev adında birine “Tuva Çocuklarına İlk Alfabe” adlı bir çalışma yaptırırsa da ,bu alfabe o zaman bağımsız olan Tuvalılar tarafından kabul edilmemiştir.1929 yılında Tuva Halkının Devrimci Partisi Lâtin kökenli bir alfabe yapımı için Moskova ve Leningrad Üniversitelerinden yardım istemiştir.Bunun sonucunda 28 Haziran 1930 tarihinde Tuva Hükümeti Lâtin kökenli alfabeyi kabul etmiştir.Bu alfabe bir iki ufak değişiklikle günümüz Türkiye Türkçesi alfabesine benzemektedir.Bu alfabeyle sözlükler ve ders kitapları yapılmıştır.Fakat 1930'lardan sonra ülkeyi komünistlerin ele geçirmesiyle,önce alfabe tartışmaları başlamış,sonucunda da 1941 yılında kiril kökenli alfabe kabul edilmiştir.Alınan kararla 1941-1944 yılları yeni alfabeğe geçiş yılları

<sup>26</sup> Saray,Mehmet,**Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği** ,İstanbul,1993,s.80 vd.

<sup>27</sup> Ercilasun,Ahmet B.,**Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**,Ankara,1993,s.61 vd.

Eren,Hasan,**Türklük Bilimi Sözlüğü**,Ankara,1998,s.177-178.

<sup>28</sup> K.H.Menges, “Das Sojonische und Karagasiche”,**PhTF** ,Wiesbaden 1959 ,640-670 s.

olacaktır.11 Ekim 1944 tarihinde Tuva Hükümeti kendi verdiği kararla Sovyetler birliği mandası altına girmiştir<sup>29</sup>

### **Altay Bölgesi :**

Altay Türkleri, çeşitli Türk boylarının-eski Kırgızların,Uygurların,Oğuzların ve Kıpçakların-Altay dağlarını aşarak batıya doğru göç ettikleri eski devirlerde Altay dağları bölgesinde kalmış olanlarının bu bölgedeki yerli Türklerle karışmasından meydana gelmiştir<sup>30</sup>.Uzun zaman bir Moğol kavmi olan Oyrotların hakimiyeti altında yaşamışlardır.Bu yüzden kendileri hakkında yapılan ilmî çalışmalarda 1947 yılına kadar “Oyrot” adıyla anılmışlardır.Aynı şekilde, Dağlık Altay Özerk Cumhuriyetinin Tuulu Altay isimli başkenti de Oyrot Tura “Oyrot Evi” olarak isimlendirilmiştir. 1750’lerden sonra Rus idaresine giren Altaylılar 1917 Bolşevik devrimine karşı çıkmışlar ve kurdukları küçük bir orduyla bütün Güney Sibiryadaki Türk boylarını içine alacak “Karakorum” isimli bir devlet kurmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Altay Türkçesi’nin ilk yazı dili, kiril alfabesiyle Teleüt ağzının (Güney-tuulu) esas alınmasından oluşan ve bu bölgeye hıristiyanlığı yaymak için gelen misyonerler tarafından oluşturulmuştur.Çoğunlukla kilise kitaplarında kullanılan bu yazı ile V.İ.Verbitskiy ve arkadaşlarından oluşan misyonerlerin yazdığı ilk Altay Grameri (1869),ve “Altay Aladağ Şiveleri Sözlüğü” (1870) yayımlanmıştır .Yalnız,araştırmacı N.P.Direnkova’nın tespitleriyle Altay Türklerinin üzük-biçik adını verdikleri Uygur-Moğol alfabesini kullandıkları belirtilmişse de bu konu hakkında sağlam bilgiler olduğu söylenemez .Bolşevik devrimi sonrasında 1922 yılında Altay-Kiji ağzını esas alan ve kiril alfabesini esas alan yeni bir yazı dili oluşturulmuştur.!928’e kadar kullanılan bu alfabeden sonra 1928 ile 1938 yılları arasında Lâtin alfabesi kullanılmıştır.1938 yılında tekrar kiril alfabesine dönmüş ve 1940’dan itibaren bu yazı dili ile sistemli bir şekilde Altay gramerleri,okul kitapları,tarih kitapları,Altay sözlü edebiyat ürünleri yayımlanmış ve Rus klasikleri tercüme edilmiştir<sup>31</sup>.

### **Hakas Bölgesi :**

Hakas kavminin bünyesini oluşturan kavimler Sagaylar,Kaçlar,Kızıllar,Beltirler ve Koyballar olarak belirtilmiştir.Kaçlar hakkında uzun zaman W.Radloff’un,onların İrtiş’ten ayrılıp Çulım üzerinden Krasnoyarsktaki Kaç nehrine varan ve oradan daha sonra güneye ilerleyen Küçüm Han’ın tebealarının kalıntıları olduğu düşüncesi hâkim olmuştur<sup>32</sup>.Hakas ağızlarının birbiri içinde eritilerek ortak bir yazı dili oluşturma süreci 1820’lerde halkın kültür politikalarını tespit eden Dumalar (Bozkır Mahkemeleri) kurulmuştur.1858 yılında Koybal Duması kaldırılmış,Hakasların dilinin Kaç ağzı esasında şekillenmesine yönelik olarak Koyballar,kısmen Kaçlara,kısmen de Sagaylara dahil edilmişlerdir<sup>33</sup>.Bu bölgedeki en önemli meselelerden birisi de,buraların daha önceleri Ket ve Samoyedlerin vatani olduğu,bunların bölgeye sonradan gelen Türk topluluklarının-özellikle de Tatarların-etkisiyle asimile olarak ve onlarla karışarak bu halkları meydana getirdiği iddiasıdır

<sup>29</sup> Ekrem Arıkoğlu, “Tuva Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**,sayı 4,Güz,Ankara 1997,s.154-157.

<sup>30</sup> A.P.Dulz’ on (çeviren:Sema B.Özönder), “Sibiry Türklerinin Etnolengüistik Dağılımı”,**Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri 1995,s.104,105.

<sup>31</sup> Figen Güner Dilek, “**Altay Türkçesinde Fiil**”,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Ankara 1996,s.7-10.

<sup>32</sup> A.P.Dulz’ on,agm.s.105-106

<sup>33</sup> Gülsüm Killi, “Güneydoğu Sibiry Türklerinin Dil Durumu”,**KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**,Güz,c.1,sayı 2,Ankara 1999s.162

ki,bunu P.Pallas,M.Fischer,L.P.Potatov,K.H.Menges,C.Schönig gibi bir çok araştırmacı savunmaktadır.

Hakaslarda yazı dili oluşturma ve alfabe sorunları üzerinde 1921-1922 yılları arasında durulmuş,1924 yılında kiril kökenli alfabeye geçilmiş,bu alfabe ile okul kitapları basılmıştır.1929-1939 yılları arasında Latin alfabesi kullanılmıştır.Ancak,bu alfabenin ana dilin benimsenmesini ve okunmasını zorlaştırdığı,Rusça'nın benimsenmesine engel olduğu gerekçesiyle kiril alfabesine geçilmiştir.Yukarıda belirttiğimiz ağızların tasfiye sürecinin sonucunda da iki temel ağız(Kaç,Sagay) üzerine dayanan Hakas yazı dili ortaya çıkmıştır.

Bütün bunların sonucunda uygulanan dil politikalarını şu şekilde belirtebiliriz:

Çarlık yönetimi,etnik milliyetçliği yer yer körükleyerek pantürkizm ve panislamizm fikirlerinin yerleşmesini engellemek istemiştir.Etnik özgürlük tabiatı icabı,umum Türklük fikrinin karşısında yer alacaktı.Ayrıca işgal edilen bölgelerdeki Türk nüfusun hıristiyanlaştırılmasında dil ve alfabe önemli bir araç rolü üstlenmiştir.

Sadece yer isimleri değil,kavim adları da değiştirilmiştir.Böylece tarihî bağlantılar yok edilmeye çalışılmıştır.Bir çok boyun 19.yy.'daki adı ile 20.yy.'daki adı birbirinden farklıdır.Meselâ, Tofaların adı 19.yy. ile 20.yy.'ın başındaki ilmî çalışmalarda "Karagas" olarak verilmiştir.Gerçekte Karagaslar,Tofaların beş oymağından birinin adıdır.1930'lardan sonra Karagas adı yerine Tofa adı kullanılmaya başlamıştır. 19.yy.'da Hakas adının yerine daha ziyade Tatar adı kullanılmıştır."Abakinskiy Tatar" veya "Minusinskiy Tatar" adıyla belirtilen halkın içine koybal,Beltir,Sagay,Kızıl ve Şorlar dahil edilmezdi.Ancak yy.'ın sonunda Beltir(Piltir) ve sagaylar söz konusu "Tatar" grubunun içine dahil edilmişlerdir.19.yy.'da "Hakas"adıyla belirtilen grup daha ziyade Kaçınlerdi. Şorlar 17.ve 18.yy. belgelerinde Kuznetsler veya Kuznets Tatarları diye anılmışlardır.19.yy.'daki "Altaylılar" tabiri daha ziyade "Altay-Kijiler" için kullanılmıştır.Söz konusu devirde Altaylıların içerisine Telengit(Tölös-Kiji), Teleüt(Bayat), Tuba-Kiji, Kumandı ve Çalkandu(Kuu-Kiji) gibi Altayda yaşayan Türk boyları genelde alınmazdı.Sahalar ise,bilindiği gibi 1990'a kadar "Yakut" adıyla anılmışlardır<sup>34</sup>.

Ulusal bütünlüklerin kimliğini yükseltme gerekçesiyle önceleri alt azınlıklar yaratarak,azamî bölünme sağlanmış,yerel lehçe farkları körüklenerek bunlara sözlükler,gramerler hatta bir edebiyat yaratılmıştır.Bugün de Tataristan toprakları dışında başka bölgelerde yaşayan Tatar boyları (Astrahan,Saratov.Sibir,Tümen,Mişer Tatarları) arasındaki önemsiz ağız-şive farklılıklarından yola çıkarak,bu boyların müstakil bir dile sahip ayrı bir millet olduğu ve Tataristan Tatarlarıyla hiçbir ilgilerinin bulunmadığı fikri yaygınlaştırılmaktadır.Rus Türkolojisi,Omsk ile Ural Dağları arasında yaşayan Türk kitlesini ayrı bir boy olarak kabul etmiştir.Buna göre ,burada yaşayan Fin-Ugor kavimleri,Türkler ve 16.yy.'dan sonra bu bölgeye yerleşen Ruslar buranın halkını oluşturmuşlardır.Bu etnik karışıklık iddiası,Sibiryadaki Türk boylarının hepsi için geçerlidir.Bazen Samoyedlerle,bazen Moğollarla,bazen Tunguzlarla etnik karışıklık olduğu iddia edilmiştir.Her ne hikmetse,Türk boyları buralara sonradan gelip,buraların yerli halklarını asimile etmiştir !

Misyoner İlminskiy,bir taraftan yerel lehçeleri derleyip eğitim dili olarak yasallaştırıyor,bu dillerin kullanılması için çaba gösteriyor,diğer taraftan o dönemde kullanılan aracı dilleri kırmak istiyordu.Bozkırlar Genel Valiliği idarecilerini Tatarca'yı terk edip Kazakçayı kullanmaya ikna etmek için çalışıyordu.Bu durumda şöyle bir çelişki

<sup>34</sup> Metin Ergun,"Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası Üzerine-I",**Bilge**,Güz 2,Ankara 1994,s.31,32

ortaya çıktı.Tatarca ulusal dil olarak desteklenip,aracı dil olarak kösteklendi.Tataristan'da kurumsallaştırılırken Kazakistan'da yasaklandı<sup>35</sup>

Yeni açılan Rus okullarında dil ve kültür alanında kapsamlı bir Ruslaştırma faaliyeti yürütülmüştür.Millî dillerin devlet dairesinde,eğitimde,politik alanlarda,vb. kullanılmaması,bilhassa Sibiryâ bölgesinde daha önceden millî dillerin gelişerek bir yazı dili hâline gelmemesi,bir sosyal prestij problemini doğurmuş,ana dile ilgi gittikçe azalmıştır.Bunun sonucu olarak Rusça,bir üst dil,iletişim dili olarak yerleşmiştir.

Rus Türkolojisi tarafından alfabeleri ve yazı dilleri olmadığı kabul edilen Sibiryâ Türk halkları,yukarıda belirtildiği gibi 1920'lerden itibaren önce kiril,sonra lâtin kökenli alfabe kullanmışlar,1938-1940 yılları arasında ise Rus alfabesi temelindeki alfabeye geçmek zorunda kalmışlardır.Fakat,bu alfabeler oluşturulurken ortak prensiplere uyulmadığı için bu alfabeler arasında büyük farklılıklar oluşmuştur.Aynı ses için çeşitli lehçelerde farklı işaretler kullanılmış,ya da farklı sesler için bir işaret kullanılmıştır<sup>36</sup>.

---

<sup>35</sup> Bilgehan A.Gökdağ,"Alfabe ve Siyaset", Atatürkün Harf devrimi ve Türk Dünyasına Yansımaları Sempozyumu,KTÜ.,Trabzon 27 Ekim 1998 (baskı,1999),s.21-38

<sup>36</sup> Bkz...: Ahmet B.Ercilasun,**Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**, Ankara 1989,

Fatih Kirişçiöğlü,"Saha Yerinde Alfabe Çalışmaları",**G.Ü.Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,Himmet Biray Özel Sayısı**,Ankara 1999,122-129 s.



---